

‘Siyasiyat’tan ‘Milletlerarası Münasebetler’e:

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Kavramsal Tarihi

From Politics to International Relations:

A Conceptual History of the International Relations Discipline in Turkey

Gencer ÖZCAN

Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için

Gencer Özcan, “‘Siyasiyat’tan ‘Milletlerarası Münasebetler’e: Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Kavramsal Tarihi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 17, Sayı 66, 2020, s. 3-21, DOI: [10.33458/uidergisi.720619](https://doi.org/10.33458/uidergisi.720619)

Makaleye Erişim İçin: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.720619>

Makale Gönderim: 17 Aralık 2019

Son Düzeltme: 26 Mart 2020

İnternet Yayım: 15 Nisan 2020

Basım Tarihi: 01 Haziran 2020

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler

E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*’ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

'Siyasiyat'tan 'Milletlerarası Münasebetler'e: Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Kavramsal Tarihi

Gencer ÖZCAN*

Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul

E-posta: gencer.ozcan@bilgi.edu.tr

ÖZET

Türkiye'de Uluslararası İlişkiler [Uİ] eğitiminin öncülleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında karşılaşılır. *Fünun-ı Diplomatika, Tarih-i Siyasi ve Hukuk-ı Beyneldüvel* gibi derslerde bugün Uİ disiplinine özgü olarak tanımladığımız konular ele alınır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde *Beynelmül Milletler* adı altında ilk derslerin verilmeye başlamasından sonra disiplinin diğer sosyal bilim dallarından ayrılıp kurumsallaşması Soğuk Savaş yıllarına rastlar. Bu çalışma, Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplininin soy kütüğünü, disiplinin adlandırılmasında kullanılan *siyaset, dış politika, dış münasebetler, beynelmül, enternasyonal, arsulusal ve uluslararası* gibi temel kavramların yakın tarihimizde uğradıkları anlam duraklarını izleyerek açıklamaya çalışmaktadır. Sözkonusu kavramların nasıl dönüştüğü, disiplininin Türkiye'nin toplumsal-siyasal gerçekliği ile nasıl etkileştiği türünden sorular Türkiye'de Uİ disiplininin gelişimini tarihsel bir süreç içinden kavramamıza olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Dış Politika, Ulus, Arsulusal/Uluslararası İlişkiler

From Politics to International Relations : A Conceptual History of the International Relations Discipline in Turkey

ABSTRACT

The precursors of International Relations [IR] education in Turkey appeared to be during the era when dismemberment of the Ottoman Empire gained momentum in the latter part of the 19th century. The turn of the century witnessed inclusion of such courses as *Sciences of Diplomacy, Political History and International Law* into higher education curricula. In those courses, students were assigned to follow subjects that we now commonly specify as those of IR. It was the first quarter of the 20th century when the first courses titled as *International Relations* were delivered in higher education institutions in Turkey. However, the institutionalization of the discipline came into being in the aftermath of the World War II. This article traces the evolution through which the key concepts such as *politics, foreign policy, international* and its various synonyms in Turkish gained their present meanings. Questions addressing the transformation of the concepts and the way they interacted with Turkey's socio-political realities enable us to place the evolution of IR in Turkey as a social science discipline within the historical processes through which the very discipline took its present form.

Keywords: Politics, Foreign Policy, Nation, International Relations

* Sinem Akgül Açıkmeşe, Mustafa Aydın, Boğaç Erozan, Mehmet Hacısalihoğlu, Gün Kut, Sinan Kunalp, Ozan Kuyumcuoğlu, Erel Tellal, İlter Turan, Faruk Sönmezoglu, Paşa Yavuzarslan'a önerdikleri kaynaklar ve paylaştıkları düşünceler için, ayrıca bana makalede yaptığım çok sayıda yanlış düzeltmek olanağı tanıyan görüş ve önerileri için de *Uluslararası İlişkiler*'in iki isimsiz hakemine teşekkür ederim.

Giriş

Türkiye’de yeni bir sosyal bilimler disiplini olarak bilinen Uluslararası İlişkiler [Uİ] eğitiminin ilk öncülleriyle Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmaya başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında karşılaşılır. Bu dönemde *Fünun-ı Diplomatika, Tarih-i Siyasi ve Hukuk-ı Beyneldüvel* gibi derslerde bugün Uİ disiplinine özgü olarak tanımladığımız konular ele alınır. 20. yüzyılın ortalarında *Milletlerarası Münasebetler* adıyla ilk derslerin verilmesinden sonra disiplinin diğer sosyal bilim dallarından ayrılarak kurumsallaşması II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlar. Bugün anladığımız anlamda Uİ derslerinin verilmeye başlamasının üzerinden yarım yüzyılı aşkın bir süre geçmesine ve Türkiye üniversitelerine dağılmış onlarca Uİ bölümünde yüzlerce sosyal bilimcinin üzerinde çalıştığı, binlerce öğrencinin eğitimini aldığı bir alana dönüşmesine karşılık, disiplinin tarihinin kapsamlı biçimde araştırıldığını söylemek zordur. Başlıbaşına bir disiplin tarihi olarak Korhan Yazgan’ın *Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları* başlıklı doktora tezinden başka bir çalışma bulunmamaktadır.¹ Gelgelelim, Yazgan’ın disiplinin geç dönemlerine odaklanan çalışması disiplinin tarihsel gelişimine kısaca değinmektedir. Bu nedenle disiplinin tarihsel dönüşümüyle ilgilenenler, Türkiye’de eğitim kurumlarının tarihi ya da Siyasi Tarih derslerinin gelişimi gibi, başka amaçlarla hazırlanmış çalışmalarla yetinmek durumunda kalmaktadırlar.² Kurumsal açıdan disiplinin tarihsel kökenlerine ilişkin bilgi edinmek için çeşitli eğitim kurumlarının tarihini inceleyen çalışmalara bakılması gerekmektedir. Özellikle Ali Çankaya³, Muharrem Ergin⁴, Akşin Somel⁵ ve Murat Baskıcı’nın⁶ çalışmaları disiplinin erken gelişim evreleri konusunda bilgi edinmemize olanak tanımaktadır. İlhan Tekeli ile Selim İlkin⁷ ve Cangül Örnek’in⁸ Türkiye’de üniversite eğitimi kurumsal açıdan ele alan çalışmalarında da Uİ disiplininin gelişimine ilişkin önemli ayrıntılarla karşılaşılabilir. 2004’te kurulan *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği (UİK)* tarafından düzenlenen akademik etkinliklerde disiplinin tarihsel gelişimine eğilen çalışmaların yapılması cesaretlendirilmiş, Konseyin çıkardığı *Uluslararası İlişkiler* dergisi, disiplinin durumuna odaklanan çalışmaların yayınlanmasına ön ayak olarak, şimdiden disiplinin yakın geçmişine ilişkin bir birikimin oluşmasını sağlamıştır. Bütün bu çabalara karşın, hâlâ disiplinin tarihsel gelişimini farklı açılardan irdeleyen kapsamlı

- 1 Korhan Yazgan, *The Development of International Relations Studies in Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Exeter, 2012, <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/9710/YazganK.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 10 Ocak 2017)
- 2 Mustafa Budak, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, No 1, 2004, s. 267-381; Mesut Özcan, “1945 Sonrası Türk Dış Politikası ile İlgili Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, No 1, 2004, s. 341-355; Engin Berber, *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi [İBÜ] Yayınları, 2012.
- 3 Ali Çankaya [Mücellidoğlu], *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) I. Cilt 1859-1968*, Ankara, Mars, 1969.
- 4 Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, 2. Baskı, 5. Cilt, İstanbul, Eser Kültür, 1977.
- 5 Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitim Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul, İletişim, 2010, s. 77-78.
- 6 M. Murat Baskıcı, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi” içinde, <http://www.politics.ankara.edu.tr/MM-Kronoloji.pdf> (Erişim Tarihi 8 Mart 2016)
- 7 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1993.
- 8 Cangül Örnek, *1950’li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

bir literatürün oluştuğunu söyleyebilmek mümkün değildir.⁹ Kısacası Türkiye'de Uİ disiplininin geçirdiği tarihsel dönüşümün öyküsü hala anlatılmayı beklemektedir.

Bu çalışma, Türkiye'de Uİ disiplininin soy kütüğünü, disiplinin adlandırılmasında kullanılan temel kavramların geçirdiği dönüşüm üzerinden anlatmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede makale, *siyaset, dış politika, dış münasebetler, beynelmilel, enternasyonal, arsulusal ve uluslararası* gibi kavramların yakın tarihimizde uğradıkları anlam duraklarını izleyerek Uİ disiplininin Türkiye'deki gelişimine ışık tutmaktadır. Sözkonusu kavramların nasıl dönüştüğü, disiplininin içinde evrildiği toplumsal-siyasal gerçeklik ile nasıl etkileştiği türünden sorular Uİ disiplininin gelişimini siyasal bağlamı içinden, tarihsel bir süreç olarak okumamıza olanak tanımaktadır.

Kavramsal Tarih Çalışmaları

Kavramlar, anlatıları belirleyen zaman ve mekân sınırlarını aşan kilit unsurlardır.¹⁰ Yeni düşüncelerin ileri sürülmesi, geçerlilik kazanması ve benimsenmesi süreçlerinin izlediği yörüngeler oluşurken kavramlar kilit rol oynar.¹¹ Anlatıların yapılandırılması için sağladıkları kolaylıklar nedeniyle kavramlar söylemsel pratiklerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Güç ve iktidar odakları arasındaki söylem savaşlarının büyük ölçüde kavramlar üzerinden yürütülmekte olması bu vazgeçilmezlikle ilgilidir.¹² Siyasal iktidar odakları, kilit kavramların ne anlama geleceklerine ilişkin tartışmaları denetlemek konusunda daima duyarlılık gösterir. Bu duyarlılık kilit kavramlardan ne anlaşılması gerektiğine ilişkin bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara yol açar. Bu kavramsal tartışmaların gözden geçirilmesi sosyal bilimlerin alanındaki çeşitli disiplinlerin nasıl evrildiklerini anlamak açısından önemli ipuçları sunar. Çeşitli ülkelerde sosyal bilimlerin gelişimini irdeleyen çalışmalarda, 1970'li yılların başlarında temelleri atılan, özellikle Quentin Skinner ve J. G. A. Pocock ile özdeşleşen ve "bağlamsalcılık" olarak da adlandırılan kavramsal tarih yaklaşımının olanaklarından, yararlanılmıştır.¹³ Bu çalışmalar, Uİ ve Siyaset Bilimi gibi disiplinlerin gelişimine yön veren siyasal koşulların, bu disiplinlerin kullandığı kavramların içeriğini değiştirebildiğini, yeni anlamlar kazanmalarına yol açtığını ortaya koymaktadır. Kavramsal tarih çalışmaları, dilin, bir yandan toplumsal ve siyasal koşulların etkisi altında sürekli bir

9 Bu alanda yapılmış çalışmalar gerek sayıca, gerek kapsamı bakımından sınırlıdır. Boğaç Erozan, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, No 43, 2014, s. 53-80; Gencer Özcan ve Serhat Güvenç, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi", Ebru Canan Sokullu (der.), *Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitimi*, İstanbul, İBÜ Yayınları, 2018, s. 17-58; Ali L. Karaosmanoğlu, "Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s. 117-128; Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika' Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, [AÜ SBF D] Cilt 35, No 1-4, 1980, s.309-335; Ersel Aydın ve Julie Mathews, "Turkey: Towards Homegrown Theorizing and Building a Disciplinary Community", Arlene B. Tickner ve Ole Wæver (der.), *Scholarship around the World*, Londra ve New York, Routledge, 2009, s. 208-221; Nihal Karacasulu, "International Relations Studies in Turkey: Theoretical Considerations", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, No. 29, 2012, s.143-160.

10 Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*, 3. baskı, İstanbul, İletişim, 2016, s. 55-62.

11 Arnold J. Heidenheimer, "Politics, Policy and Policey as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Divergences", *The Review of Politics*, Cilt 48, No 1, 1986, s. 3-30.

12 Robert E. Goodin ve Charles Tilly (der.), *Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, New York, Oxford UP, 2006, s. 376-391.

13 Srdjan Vucetic, "Genealogy as a Research Tool in International Relations", *Review of International Studies*, Cilt 37, No 3, 2011, s. 1295-1312; Daniela Lai ve Roberto Roccu, "Case Study Research and Critical IR: The Case for the Extended Case Methodology", *International Relations*, Cilt 33 No 1, 2019, s. 67-87; John G. Gunnell, "The Historiography of American Political Science", David Easton, John G. Gunnell ve Luigi Graziano (der.), *The Development of Political Science*, Londra ve New York, Routledge, 1990, s. 23.

değişim geçirdiğini, öte yandan da siyaset insanları tarafından bu değişimi yönlendirecek araçlara dönüştürülüp kullanıldığını göstermektedir.¹⁴ Dolayısıyla, kavramların anlaşılması için, hangi siyasal koşullar altında oluştuğu ya da anlam değişimine uğradıklarının yanısıra, sözkonusu kavramların etkiledikleri siyasal pratiklerin de incelenmesi gerekmektedir.¹⁵ Bu etkileşim sürecinde, yeni kavramlar ortaya atılabildiği gibi, eski kavramlara yeni anlamlar yüklenebilmektedir. Her iki olasılıkta da kavramların dönüşümüne yakından bakılması, disiplinlerin evrimine yön veren siyasal etkenleri ayırt etmemize olanak tanımaktadır.

Bu tarihsel yaklaşım metinlerin derinlemesine irdelenmesi için, kavramların oluştuğu, benimsendiği, yaygın kullanıma kavuştuğu düşünsel ve siyasal bağlamın ortaya konmasını öngörmektedir.¹⁶ Kavramsal tarih çalışmalarının öncüsü olarak bilinen Quentin Skinner, bir kavramın bağlamı içinde anlaşılabilmesi için kavramın kullanıldığı metinlerin yanı sıra, bu metni yazanların siyasal gündemlerinden, ilgili döneme özgü edebi metinlere, plastik sanatlar, tiyatro ve sinema gibi sanat dallarına özgü yapıtlara varıncaya kadar geniş bir malzemenin göz önüne alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bağlamın siyasal olmayan girdiler de kullanılarak genişletilmesi, kavramsal dönüşümün ara duraklarını ve sürekliliklerini anlamak için daha geniş bir bakış açısı sağlamaktadır.¹⁷

Bir disiplin olarak Uİ tarihinin yazılmasında kavramsal tarihin olanaklarından yararlanılması gerektiğini öneren çok sayıda çalışma bulunmaktadır.¹⁸ Bu çalışmalar, öncelikle ele alınabilecek kavramları sıralamakta, bu kavramların inceleme konusu ülkelerde nasıl bir bağlamda anlam kazandığını, yeni anlamlar edindiğini, hangi tartışmaları etkilediğini ortaya koymakta, disiplinin bu kavramları kullanma biçimlerine açıklık kazandırmaktadır.¹⁹ Buna karşılık, Türkiye’de Uİ disiplininin gelişimini kavramsal tarih bakış açısıyla ele alan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır.²⁰ Bu nedenle konuya ilgi duyanların, Bernard Lewis²¹, Ami Ayalon²², Heidemarie Doganalp-Votzi ve

14 Quentin Skinner, “Language and Political Change”, Terence Ball, James Farr ve Russell L. Hanson (der.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge, Cambridge UP, 1989, s. 6-23.

15 Gerard Holden, “Who Contextualizes The Contextualizers? Disciplinary History and the Discourse about IR Discourse”, *Review of International Studies*, Cilt 28, No 2, 2002, s. 262.

16 Thomas Dewar Weldon, *Vocabulary of Politics*, Harmondsworth: Penguin, 1953.

17 Holden, “Who Contextualizes...”, s. 262.

18 Holsti, Kal J., *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*, Boston, Allen and Unwin, 1985; Holden, “Who Contextualizes...”, 2002; Brian C. Schmidt, *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, New York, SUNY Press, 2009. Henrik Ø. Breitenbauch ve Anders Wivel, “Understanding National IR Disciplines outside the United States: Political Culture and the Construction of International Relations in Denmark”, *Journal of International Relations and Development*, Cilt 7, No 4, 2004, s. 414-443.

19 Raymond Williams, *Key Words: A Vocabulary of Culture and Society*, Gözden geçirilmiş basım, New York, Oxford Uni. Press, 1983, s. 11-26. 21. yüzyılın başında, Uluslararası İlişkiler literatüründe kullanılan kavramların genel bir listesi ve kısa açıklamaları için, bakınız: Martin Griffiths, Terry O’Callaghan ve Steven C. Roach, *International Relations: The Key Concepts*, Londra ve New York, Routledge, 2002.

20 Onur Kırılı, *Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi*, Ankara, İmge, 2006, s. 51-94; Erozan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi”, s.53-80.

21 Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1988.

22 Ami Ayalon, *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Political Discourse*, New York, Oxford Uni. Press, 1987.

Claudia Römer²³, Niyazi Berkes²⁴, François Georgeon²⁵ ve Maurus Reinkowski'nin²⁶ Türkiye'de siyasal kavramların tarihine ışık tutan çalışmalarına bakarak işe başlamaları gerekmektedir.

Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Kavramının Öncülleri

Uİ disiplininin Türkiye'de geçirdiği evrimin 1856 Paris Barış Konferansı ile başladığına ilişkin yerleşik bir kabul bulunmaktadır. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafındaki dünya ile sistematik bir biçimde ilgilenmeye başladığını görmek için en azından 16. yüzyıla gidilmelidir. Kaya Şahin, 16. yüzyılda artan diplomatik yazışmaların özgül bir ifade biçimi kazanmaya başlamış olduğunu vurgulayarak “erken modern çağ Avrasya dünyasında iletişim, bilgi edinme, yazışma ve diplomasinin devlet idaresinin önemli bir amili” haline geldiğini belirtmektedir.²⁷ Çok sayıda çalışma, İmparatorluğun 16. yüzyıl ortalarından başlayarak Avrupalılar arasındaki ittifaklar ağının bir parçası olduğunu, bu ilişkiler ağının 1700'den sonra yoğunlaştığını, dolayısıyla, İmparatorluğun Avrupa'da oluşan modern devlet sisteminin bir bileşeni haline gelmesi sürecinin başlangıç tarihinin çok daha erken dönemlere çekilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸

18. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak, Avrupa'daki devlet sistemini anlamak ve bu sistem içinde değişen dengelerden nasıl yararlanılacağı sorusuna yanıt aramak için yazılan *siyasetname* ve *layiha* sayılarında görülen artış da bu savı desteklemektedir. Bu anlamıyla, *Düvel-i Avrupa'nın Ahvali Beyanındadır*, ya da *İcmal-i Ahval-i Avrupa* [Avrupa'nın Genel Durumu] ya da İbrahim Müteferrika'nın 1732'de yayınladığı *Usul-ül Hikem fi Nizam'ül Ümem* [Ümmetlerin/Milletlerin Düzeninde İlmî Usuller] gibi başlıklar taşıyan layihaların Türkiye'de Uİ alanında yapılmış çalışmaların öncülleri olduğu söylenebilir.²⁹ 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kurulmaya başlaması ile birlikte daimi elçiler tarafından yazılan sefaretnameler de Avrupa devletler düzenini anlamaya dönük ilk sistematik çabalar, dolayısıyla Türkiye'de Uİ alanındaki çalışmaların nüvelerini taşıyan ilk kaynaklar olarak okunabilir.³⁰

23 Heidemarie Doganalp-Votzi ve Claudia Römer, *Herrschaft und Staat: Politische Terminologie des Ottomanischen Reiches der Tanzimatzeit*, Viyana, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008.

24 Niyazi Berkes, “İhtilal, ‘İnkılap’ ve Devrim”, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, Adam, 1982, s. 133-151; “Dil ve Anlam Sorunları”, *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 345-381.

25 François Georgeon, “Devrimin Sözcükleri: 1908 ve 1909'da Osmanlı Siyasal Kelime Dağarcığına Dair Tespitler”, Mehmet Ö. Alkan (der.), *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, içinde s. 99-112.

26 Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

27 Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 251.

28 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, 2. baskı, İstanbul, Kitabevi, 2010, s.109; Mustafa Serdar Palabıyık “The Emergence of the Idea of ‘International Law’ in the Ottoman Empire before the Treaty of Paris (1856)”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 50, No.2, 2014, s. 233-251; Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk*, s. 252. Türkiye'de bu olguyu vurgulayan ilk çalışmalardan birisi Cemal Tükin'in 1938'de CHP tarafından yayınlanan, *Bugünkü Avrupa Devletler Manzumesinin Ortaya Çıkışı ve Türkiye'nin Bu Manzumeye Duhulü* başlıklı çalışmasıdır.

29 Fatih Yeşil, “Osmanlı'nın Denge Arayışı: Layihânın İçeriği”, Fatih Yeşil (haz.), *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu: Avrupa'da Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır*, İstanbul, Kitabevi, 2012, s. XXVI.

30 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988, s. 9-12; Kırılı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 115-127; Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, s. 251-256.

Avrupa'da olup bitenlere duyulan ilgi İmparatorluğun Avrupa'daki egemenlere isteklerini askeri yollardan dayatabilmek konusundaki yeteneklerini yitirmesiyle koşut bir biçimde artar. Artık rakipleriyle savaşıp başa çıkamayan *Devlet-i 'Aliye* "kurallarını küffarın koyduğu bir oyuna dâhil" olarak toprak kayıplarını engellemeye çalışır.³¹ Benzer nedenlerle, İmparatorluğun Avrupa devletlerinininkine benzer bir kurumsallaşmaya yönelerek yeni diplomatik pratikleri benimsemesi de aynı yıllara, III Selim'in (1789-1807) saltanatına rastlar.³² 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, artık İmparatorluğun güçlenen ayrılıkçı akımlara ve Avrupalı devletlerin müdahalelerine karşı koyabilmek için, devletler hukuku ve diplomasinin sağladığı olanaklar dışında başvurabileceği bir başka yol kalmamış gibi gözükmektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde 1839 Tanzimat Fermanı, 1853-1856 Kırım Savaşı ve ardından imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşım ve usul olarak Avrupa diplomatik pratiklerini benimsemesi sürecinde önemli kırılma noktaları olarak görülebilir. 1856 Paris Barış Konferansı ile "Avrupa hukuku umumiyesi ve cemiyeti menafiinden hissedar" olan³³ *Devlet-i 'Aliye*, Avrupa devletlerinin, Ahmet Midhat Efendi'nin "diplomatika-yı cedide" [Yeni diploması] dediği yöntemlerini örnek almaya da başlar.³⁴

Bu evrede Osmanlı kurumları ve yönetim anlayışı ister istemez köklü değişikliklere uğrar. Avrupa devlet sisteminin bir bileşeni haline gelen İmparatorluğun yönetim katlarında doğrudan *diplomatikeye* ile ilgilenenlerin ağırlığı artar. *Reis Efendi*'yi Hariciye Nazırına dönüştürecek değişim de bu evrede sonuçlanır. 1856 Paris Konferansı izleyen evrede Osmanlı eğitim kurumları da devletin yeni gereksinimlerini karşılayacak biçimde değişir.³⁵ Bu bakımdan *Mekteb-i Mülkiye*'nin 1859'da, Paris Konferansı'ndan üç yıl sonra açılmış olması rastlantı değildir. *Fünun-ı Mülkiye*, yani devlet bilimleri öğretmek üzere kurulan okul başlangıçta okuryazar bürokrat yetiştirmek gibi mütevazı bir ihtiyaçtan yola çıkar. *Mekteb-i Mülkiye*'nin kuruluşuna ilişkin "meclis-i mahsus kararı", kaymakam ile kaza müdürlerinin "umuru mülkiyeye ait fünun ve malûmattan mücerret" oldukları, "küçük bir konsolos tercümaniyle bile icrayı muameleden aciz buldukları", "kendilerine gönderilen evamirin ahkâmını" bile okuyup anlayamadıkları gibi sorunlara dikkat çekmektedir.³⁶

Ancak, bu türden çözüm arayışları 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da öne çıkan, Michel Foucault'nun yönetim akli olarak kavramsallaştırdığı,³⁷ yeni yönetim pratiklerinin uygulanması için yapılması gerekenlerin hala çok gerisindedir. Foucault'nun ifadesiyle, "toplum içindeki iktidarların düzenlenmesi, dağıtılması ve sınırlandırılması üzerine bir tür genel düşünüm" anlamına gelen *economie politique* ve *Staatwissenschaft* kavramları Türkiye'de de ilgi uyandırır ve geniş bir kullanım alanına kavuşur.³⁸ Ancak kavramın Türkçe'ye nasıl çevrileceği sorusu uzun sürecek bir arayışa neden

31 Fatih Yeşil, "Giriş", Yeşil, *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu*, s. XIV.

32 Roderic H. Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century," Roderic H. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms, Analecta ISSISIANA XXXIV*, İstanbul, ISIS, 1991, s. 323.

33 Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul, 1294/1877, 183'den aktaran Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, 3. baskı, Ankara, İmge, 1998, s. 242.

34 İlber Ortaylı, "Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diploması*, 6. baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2017, s. 299-314.

35 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*.

36 "Ali Fuat Başgil'in 86. Yıl Açılış Nutku", *Siyasi İlimler* No 104, 1939, s. 413.

37 Michel Foucault, *Biopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979*, İstanbul, İBÜ Yayınları, 2015, s. 14-15.

38 Z. F. Fındıkoğlu, *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İstanbul, 1946; Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, 1962; Niyazi Berkes, "Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de

olur. 1859'da Mülkiye'nin açılış gerekçesinde, "kifayet edecek mertebede ekonomi politike aşına memur yetiştirmek" ifadesinden ya da Ahmet Midhat Efendi'nin 1879'da yayınlanan *Ekonomi Politik* kitabında görüldüğü gibi, bir süre için politik kavramı çevrilmeksizin kullanılır.³⁹ Örneğin, Mehmet Cavid Bey *İlm-i Servet* adı altında tefrika ettiği yazılarını daha sonra *İlm-i İktisat* başlığıyla kitap haline getirir. Bu seçimini "Son zamanlara kadar lisanımızda servet ilmi olarak tercüme edilen '*Economie Politique*' ifadesine karşılık olarak birkaç seneden beri 'iktisat ilmi' tabiri kullanılmaya başlamıştır" sözleriyle açıklar.⁴⁰ Sonuç olarak, başlangıçta devlet yönetme bilimi - *Staatwissenschaft*- anlamında kullanılan *economie politique*, 20. yüzyılın başlarında iktisat ilmi olarak ayrışır.⁴¹ Artık ekonomi, devlet maliyesi anlamına gelmek üzere iktisat ile karşılanırken, kavramın politika bileşeni *fünun-u mülkiye* ya da kısaca *mülkiye* olarak anlaşılıp kullanılmaya başlar.

Bu kavramsallaştırmalarda dikkati çeken nokta, kavramın politik bileşeni yerine günümüzde ilk akla gelecek kavram olan siyasetin kullanılmamış olmasıdır. Bu durumun ilk nedeni, siyaset kavramının İmparatorluğun dağılma sürecine girdiği bu dönemde, günümüzde kullandığımıza benzer bir biçimde Uİ olarak anlaşılmasıdır. Ömer Kürkçüoğlu'nun saptadığı gibi, Osmanlı İmparatorluğunda, "1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânına kadar, 'siyaset' deyince, 'dış siyaset' anlaşıl[maktadır]".⁴² Kaldı ki siyaset kavramının Uİ anlamına gelmek üzere kullanımının günümüze kadar sürdüğü söylenebilir. Günümüz sözlüklerinde bile siyaset için verilen ilk tanım "Devletler arası ilişkileri, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, politika" biçimindedir.⁴³ 20. yüzyıl başlarına kadar siyaset kavramı "vaziyet-i siyasiye" gibi tamlamalarda, uluslararası durum, uluslararası ilişkiler anlamına gelecek biçimde kullanılır. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nu saran ayrılıkçı akımlar ve çeşitli Avrupa devletlerinin bu akımlara müdahale etmesi nedeniyle siyaset kavramının içerde olup bitenleri de kapsayan bir anlam kazandığı belirtilmelidir. Gerçekten de Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyabilmek için Kıbrıs, Girit, Makedonya, Lübnan, *Vilayet-i Sittin*, *Elviye-i Selase* gibi pek çok sorunla baş etmek durumundadır. Bu sorunlara bakarak, Osmanlı'nın iç ve dış sorunları arasında bir ayırım yapmanın pek de anlamlı olmadığı söylenebilir. Ali Akyıldız, 1846-1856 yılları arasında Osmanlı Hazine-i Evrakı için yapılan ilk tasnifte Gayri Müslim milletlerin işlerinin "mesail-i mileliye" [milletlerin meseleleri] başlığı altında Hariciye Nezareti'ne bırakılmış olduğunu belirtmektedir. Bu *mesail* arasında 1856'da hala Osmanlı sınırları içinde bulunan bazı bölgeler ile İmparatorluk tebaası konumundaki topluluklar "Eflak, Boğdan, Sırbistan, Sisam, Rum milleti, Ermeni milleti, Katolik milleti ve Yahudi milleti sayılmaktadır".⁴⁴ İmparatorluk siyasetinin haricî ve dâhili olarak ayrılmasına olanak tanımayan koşullar altında siyaset denildiğinde doğal olarak akla ilk önce *beynelmilel mesail* gelmektedir.

İmparatorluğun dağılma sürecine girmiş olması iç ve dış siyaset arasındaki kavramsal ayrımı silikleştiren bir başka nedendir. Tarık Zafer Tunaya, İmparatorluktan kopma noktasına gelmiş, *Rumeli-i Şarkî Vilayeti* ve *Cebel-i Lübnan* gibi vilayetler üzerinde artık göstermelik olmak dışında bir

---

Ekonomik Düşünün Evrimi", Fikret Görün, *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine* içinde, Ankara, 1972, s. 39-55.

39 Ahmet Midhat, *Ekonomi Politik*, İstanbul, Kırankar Matbaası, 1296/1779.

40 Mehmet Nuri Güler, "Günümüzde İktisat (Ekonomi) Bilimi'nin Adlandırma Problematikliği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 18, No 4, 2005, s. 382.

41 Deniz T. Kılınçoğlu, *İslam, İktisat, Ordu ve Reform: Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk İktisat Eseri ve Tarihsel Bağlamı (Risale-i Tedbir-i Umrân-ı Mülki)*, İBÜ Yayınları, 2019, s. 19-21, 48.

42 Kürkçüoğlu, "Dış Politika' Nedir?", s. 315.

43 İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı, 2006, s. 2814.

44 Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, İletişim, 2004, s. 159.

anlam taşımayan bir egemenlik türünü anlatabilmek için kullanılan “hâkimiyet-i siyasiye” kavramına dikkatimizi çekmektedir. “Hâkimiyet-i siyasiye”, özerkliğini kazanmış vilayetlerin İmparatorluğa bağlılığının artık yalnızca kâğıt üzerinde kalmış olduğunu anlatmaktadır.⁴⁵ Mahmut Muhtar Paşa, “Trablusgarp’ta “... İtalyanların metalib-i iktisadiyesine [iktisadi isteklerine] karşı itilâfkârane hareket edilmesiyle ve şu suretle hâkimiyet-i siyasiyemizin olsun muhafazası cihetine gidilmesi icabatı mantıkiyeden iken İtalyanlara müşkülât ikanda [zorluk çıkarmaya] devam ettik” diyerek yakınırken, diplomatik temsille sınırlı, *suzerainty* olarak ifade edilebilecek bir egemenlikle yetinilmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁴⁶ Böylelikle *hâkimiyet-i siyasiye* altına alınan bölge ile devlet arasındaki ilişkiler iç hukuk ilişkisi olmaktan çıkmakta, devletler hukuku ilişkisine dönüşmektedir. Tunaya, İmparatorluğun dağılmasını engelleyemediği için olup biteni halktan saklamaya çalışan yöneticilerin *hâkimiyet-i siyasiye* kavramını adeta anayasal bir kuruma dönüştürdüklerini vurgular.⁴⁷ Ahmed Bedevi Kuran da, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele* başlıklı kitabında “Mağrip ve Habeş, memaliki Tatar ve Deşt Kıpçak’[ın] da “siyaseten” Osmanlı’ya dâhil olduğunu belirtirken kavrama benzer bir anlam yüklemektedir.⁴⁸ Bu konuda son olarak, devletler arası ilişkiler anlamında kullanılmasının yanı sıra, siyaset kavramının önlem, yöntem ya da yaptırım olarak anlaşılıp kullanıldığı belirtilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun siyaset kavramının önlem ve yaptırım anlamına gelmek üzere kullanımı bakımından en çarpıcı örnek 18. yüzyıla kadar uygulamada kalan “siyaseten katl” yöntemidir.⁴⁹ Ahmet Mumcu’nun “hükümdarın iradesi ile uygulanan ölüm cezası” olarak tanımladığı *siyaseten katl*, zamanla kısaca *siyaset* olarak adlandırılır. 20. yüzyıla gelirken siyaset kavramının yaptırım anlamı geride kalırken, yol ya da meslek anlamında kullanımı yaygınlaşır. Mehmet Akif’in 1912’de Türkçülük siyasetini “kavmiyetçi” bir yol ya da meslek olarak değerlendiren “Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez!” mısraı,⁵⁰ bu kullanıma örnek oluşturur. Siyaset kavramının günümüzde katılımı temel alan, hak ve özgürlük alanlarının genişletilmesi için yürütülen mücadeleleri anlatan genel bir kavram olarak kullanımı için 20. yüzyılın ilk yıllarını beklemek gerekir.

Siyaset kavramının *diplomattikiyye* anlamından sıyrılarak günümüzdeki anlamını kazanması sırasında *millet* kavramı da anlamca benzeri bir dönüşüm geçirir. Uİ anlamına gelen *siyaset* kavramından *milletlerarası münasebetler* kavramına geçişin anlaşılabilmesi için *nation* kavramının Türkçeye aktarılması sürecine bakılabilir. Niyazi Berkes, toplumsal değişim dönemlerinde, başka dillerden alınan kavramlara karşılık gelsin denerek önerilen kavramların yol açtığı sorunlara işaret eder. Eskiden beri kullanılan kavramlara yeni anlamlar yüklendiğinde, bu kavramların “gerçek bir anlaşma aracı olma niteliğini yitir[ceğini]” ileri sürerken, *nation* kavramının, *halk*, *tebaa* ve *ahali* gibi kavramlarla karşılanması yüzünden yaşanan karışıklıkları örnek gösterir. Berkes’e göre Tanzimat

45 Tarık Zafer Tunaya, “Hâkimiyet-i Siyasiye ve Milli Egemenlik: Türkiye’de Siyasal Rejimin Meşruluğunun Dayandığı Temeller”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, 5. baskı, Ankara, Sentez, 2014, s. 228.

46 Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Hatırat-ı Siyasiye*, Mısır: 1336/1920, s. 46’dan aktaran Tunaya, “Hâkimiyet-i Siyasiye ve Milli Egemenlik”, s. 241.

47 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın ve Bir Partinin Tarihi*, C. III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 394-395.

48 Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s.1.

49 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Ankara, AÜHF Yayını, 1963, s. 178.

50 Şiirin ilgili bölümü şöyledir: “Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı/Aynı milletin altında tutan İslam’ı/temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir. (...) Arnavutlukla, Arablıkla bu millet yürümez./Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez!” *Süleymaniye Kürsüsünd’e*n aktaran, Esther Debus, *Sebil ül Reşâd*, İstanbul, Libra, 2009, s. 187.

döneminde *nation* kavramının, “hem Arapça’da hem eski Osmanlıca’da yerleşik anlamı ‘din topluluğu’ olan millet ile karşılanması sorunlu bir tercihtir.⁵¹ Berkes’in bu saptaması, özellikle 19. yüzyıla kadar millet kavramının işaretlediği toplulukları dinsel niteliklerine bakarak tanımlıyor oluşu nedeniyle bir ölçüde geçerlidir. Bununla birlikte, Osmanlı devlet geleneğinde millet kavramının sadece dinsel değil, başka özellikleriyle de farklılaşan toplumsal kesimleri ayırt etmek için de kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Maurus Reinowski’nin Millet Sisteminin Osmanlı tarihçileri tarafından fetişleştirilmesi yüzünden, millet kavramının dini cemaat olarak tanımlanmasının sakıncalarına ilişkin uyarıları konumuz açısından anlamlıdır. Reinkowski, 19. yüzyıl Osmanlıca’sında millet kavramının çifte bir çağrışımla karşımıza çıktığını belirtir: “[B]ir yandan salt mezhebi aidiyetiyle tanımlanan bir grup, diğer yandan kendi hususiliğinin bilincinde olan bir menfaat topluluğu.”⁵² Kemâli Saybaşılı, Osmanlı’nın Müslüman olmalarına karşın Türkmenleri ‘Boz Millet’, Kürtleri ise ‘Kara Millet’ olarak adlandırması örneğinden yola çıkarak, “millet kavramının salt dinsel topluluk anlamına” gelmediğine dikkatimizi çeker. Saybaşılı, millet denildiğinde, “görece olarak özerk, bir toplumsal ve yönetsel yapıyı belirtmek için, bir başka deyişle, iç işleyişi itibarıyla kendi kararlarını alma, kendi kurallarını oluşturma ve/ya da uygulama yetkisi de bulunan, bir toplumsal kurum” anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵³ Bu uyarılar ışığında, 20. yüzyıl başında millet kavramının, artık iç işleyişi bakımından kendi kararlarını alan, kendi kurallarını oluşturma ve/ya da uygulama yetkisi bulunan bir toplumsal kurumsallaşmayı da ifade ettiği, dolayısıyla siyasal bir topluluğa gönderme yaptığı ileri sürülebilir.

International için karşılık arandığında işler biraz daha karmaşık hal alır. Burada *nation* kavramı, bazen *millet* kelimesinin çoğulu olan *milel*; bazen *devlet* kelimesinin çoğulu olan *düvel* ile karşılaşılır. Boğaç Erozan, *droit international* kavramının Osmanlıca’da ilk kez 1883’te Münif Paşa tarafından *Medhal-i İlm-i Hukuk* adlı kitabında *hukuk-ı düvel* olarak kullanıldığını, Hasan Fehmi Paşa’nın da bir yıl sonra yayınlanan *Telhis-i Hukuk-ı Düvel*’de [Kısa Devletler Tarihi] Münif Paşa’yı izlediğini belirtir. Buna karşılık, 20 yıl sonra Şemseddin Sami *Kamus-ı Fransevî*’de “*International*” kavramını *beynelmülel* olarak karşılarken, *relations internationales* için, “Düvel-i saire ile olan münasebat; münasebat-ı düveliye [başka devletlerle ilişkiler, devletlerin ilişkileri]” gibi karşılıklar önerir. Bu bakımdan, 19. yüzyıl sonlarında kurulan yüksek tahsil müesseselerindeki derslerin adlarında bazen *milel*, bazen *düvel*, bazen her ikisinin birden tercih edilmiş olması şaşırtıcı değildir.”⁵⁴ Yeri gelmişken, bu geçişkenliğin sadece Osmanlı’ya özgü bir sorun olmadığını, bu dönemde başka ülkelerde de *state* ve *nation* kavramlarının birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanımının yaygın olduğu belirtilmelidir.

Bu aşamada, uluslararası kavramının 19. yüzyılın ikinci yarısında I. Enternasyonal’in kuruluşu sonrasında ‘enternasyonal’ biçimiyle de Türkçeye girdiğine değinmek gerekebilir. Kerim Sadi, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı* başlıklı yapıtında *Hakayik-i Vekayi*’nin 29 Şubat 1871’de Birinci Enternasyonal’den “*Enternasyonal nâm ussat şirketi*” [Enternasyonal adıyla bilinen asiler örgütü] diye bahsettiğini aktarır.⁵⁵ Ancak bu örnekte de görüldüğü üzere, enternasyonal kavramına genel olarak olumsuz bir anlam yüklenir. Uluslararası yarışmalar için başvuru olan “enternasyonal müsabaka” vb. kullanımlar bir yana, siyasal bağlamlarda enternasyonal oldum olası tekinsiz bir

51 Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 319.

52 Reinkowski, *Düzenin Şeyleri*, s. 247.

53 Kemâli Saybaşılı, “Ulus, Devlet ve Yurttaş Kavramları Üzerine”, *Sosyal Demokrat Değişim*, No 2, Mayıs-Haziran 1996, s. 124.

54 Erozan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi”, s. 53-80.

55 Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. baskı, Ankara, Bilgi, 1978, s. 24.

sözcük olarak mimlenir. Sol eğilimli siyasal hareketlerin siyasal dilinde *enternasyonal* olumlu göndermelerle, milliyetçilik karşıtı bir kavram olarak ve çoğu kez evrensel anlamında kullanılırken, sağ çevreler için *enternasyonalist* olmak, “kökü dışarıda”, yabancı ideolojilere yatkınlık sahibi olmak biçiminde tanımlanıp olumsuzlanır.

Siyasiyattan Milletlerarası Münasebetlere...

1908 Devrimi ile başlayan ve 1923’e kadar süren evre Uİ disiplininin gelişim ve ele aldığımız kavramların dönüşümü bakımından bir ara evre niteliği taşır. İkinci Meşrutiyet ile başlayan, I. Dünya Savaşının sonucunda İmparatorluğun çöküşü ile sonuçlanan bu evrede ele aldığımız kavramlar, Tanzimat döneminde kazandıkları yeni anlamları pekiştirip, deyim yerindeyse, Cumhuriyet döneminin kostümlü provasına çıkar. Bu evreye özgü dönüşümün arkasında iki tarihsel dinamiğin yer aldığı ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte başlayan ancak kısa süren çok partili hayata geçiş deneyimidir. Kısılgına karşın, Devrimi izleyen beş yıl İmparatorlukta siyasal örgütlenmenin ve katılımın yaygınlaştığı bir evredir. Her dilde farklı görüşler savunan yüzlerce gazete ve derginin sağladığı özgürlük ve tartışma ortamı⁵⁶ yeni düşüncelerin yaygınlaşmasını kolaylaştırırken, kavramların eski içeriklerinden sıyrılıp yeni anlamlar kazanmasına yol açar. Bu evreyi konumuz açısından önemli kılan ikinci dinamik ise İmparatorluğun toprak kayıplarında görülen artıştır. Balkan Savaşları sonrasında Avrupa topraklarının büyük bir bölümünü kaybeden İmparatorluk’ta örneğin *millet* kavramının etnik içeriği güçlenir.

1908 yazında Osmanlı İmparatorluğu’nda geniş toplumsal kesimlerin siyasallaşmasına yol açan devrimci dinamiklerin İmparatorluğun uğradığı toprak kayıplarına karşı duyulan tepkiyi beslemesi konumuz açısından önemli sonuçlar yaratır. Michelle U. Campos, Bosna Hersek’i ilhak etmesi nedeniyle başlatılan Avusturya-Macaristan ürünlerine karşı boykot ve gösterilerin halkın siyasi süreçlere katılımını özendirilen bir örnek oluşturduğuna dikkatimizi çeker. Campos, “Girit’i ilhak eden Yunanistan’a karşı 1910’da, Osmanlı Libya’sına saldırısının ardından 1911’de İtalya’ya, Balkanlar’a savaş açması üzerine 1912-13’te, yine Yunanistan’a karşı da benzer boykotlar” düzenlendiğini hatırlatarak, sokağa dökülen sıradan insanların “yeni [ve] güçlü bir silah keşfettiğini” belirtir.⁵⁷ İmparatorluğun Rumeli eyaletlerinde çok daha önce başlayan bu farkındalık başta Balkan komitacılarıyla uğraşan zabıtlar olmak üzere bütün Osmanlılar üzerinde etkili olur.⁵⁸ *Hürriyet* ve *müsavat* çağrıları sadece toplumu dikey kesen hiyerarşileri etkilemekle kalmaz; başta dinsel cemaatler olmak üzere, geleneksel toplumsal yapıları da kat eder.⁵⁹ Sonuç olarak, Türkiye’de siyasetin askerler ve diplomatların yaptığı yüksek bir iş olmaktan çıkıp halka mal olması sürecinin 1908 Devriminin harekete geçirdiği dinamiklerle başladığı söylenebilir. Bu evrede, çeşitli siyasal partilerin kurulmasına, siyasal katılımın

56 Uygur Kocabaşoğlu, “*Hürriyet*’i Bekleyen: İkinci Meşrutiyet Basımı”, İstanbul, İBÜ Yayınları, 2010 s. 18-20, 39-41.

57 Michelle U. Campos, *Osmanlı Kardeşler: Erken Yirminci Yüzyıl Filistin’inde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler*, çev. Mine Yıldırım, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 158.

58 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, İlhan Tekeli ve Selim İlkin (der.), *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, 2. Baskı, İstanbul, İBÜ Yayınları, 2003, içinde s.1-65.

59 Her yerden özgürlük ve eşitlik çağrılarının geldiği bir dönemde her türden eşitsizliğin hüküm sürdüğü cemaatlerin olup bitenden etkilenmeksizin kalabileceği düşünülemez. Filistin Arap Ortodoks cemaatinin Atina’dan gönderilen patrikler tarafından yönetilmesine karşı Halil Sakakini, “her ne kadar hükümetin tiranlığından kurtulmuş olsak da, dini liderliğin [tiranlığının] hükmündeyiz” diyerek yakınır. Sakakini, amacını “dini, politik ve ahlaki olarak başta olmayı hak etmeyen Rum boyunduruğundan kurtulmak” olarak açıklar. Campos, *Osmanlı Kardeşler*, s. 69.

artmasına, farklı siyasal eğilimlerin kendisini ifade olanağı bulmasına bakarak, siyasetin “meşveretin” [danışmanın] ötesine geçip, “devlet içre” bir iş olmaktan çıkmaya başladığı söylenebilir.

Siyasal kavramların kullanımı bakımından bu evreyi bir arayış ve deneme dönemi olarak görmek yanlış olmaz. Özgürlük, eşitlik, özerklik ya da insanın kendi kendisinin hükümdarı olması anlamına gelen, *hâkima li-nefsihi* gibi yeni kavramların toplumsal dolaşıma girmesiyle siyaset, sıradan insanların hayatının bir parçası haline gelir.⁶⁰ 1908 yılı, *millet* kavramının etnik bir içerik kazanması bakımından da bir kırılma noktası olarak görülebilir. Artık, Filistin’de yayınlanan Arapça gazetelerde *ümme*, *millet*, *halk*, *ahali*, Ladino basında ise *nacion* ve *pueblo* gibi kavramlar birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır.⁶¹ *Ümme* gibi güçlü dinsel göndermeleri olan bir kavramın *irâdet-ul ümme* gibi tamlamalar yardımıyla siyasallaştırılması da bu döneme özgü bir yeniliktir. 19. yüzyılın son yıllarında yazılan sözlüklerde *ümme* ve *millet* için verilen tanımlarda bu kavramsal dönüşümün sürdüğü görülür.⁶² Sonuç olarak belirtilecek olursa, *millet* kavramının siyasal bir içerik kazanmasıyla *siyaset* kavramının Uİ ile ilgili anlamlarından sıyrılıp günümüzdekine benzer bir biçimde anlaşılması, birbirini besleyen eş zamanlı süreçler olarak görülebilir.

Bu çerçevede Diran Kelekyan ve Yusuf Akçura’nın *Tarih-i Siyasî* derslerinin diplomatik münasebetler olarak okutulmasına karşı çıkan yaklaşımlarına değinilebilir. Kelekyan, “Tarih-i siyasi terkinin manası tereddüte mahal” olması nedeniyle⁶³ Siyasi Tarihin toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini vurgular. Devletlerin sadece diplomatik yollarla korunup yükseltilebileceğine inanmayan Kelekyan, *Tarih-i Siyasî* derslerinin diplomatik münasebetler olarak okutulmasının yaratacağı sakıncalara dikkat çeker: “Tarihin bu suretle tetkikinden yalnız Hariciye memuru olacak zevat için fayda melhuz olup [beklenip] tarihi-i içtimai ile teveggül etmemiş talebeye tarih-i diplomatiki tedrisi, milletlerin mukadderatını diplomatların maharetine, bazen da hu’dalarına vabeste [hilelerine bağlymış] gibi gösterir ki bundan fayda değil, bilakis mazarrat ileri gelir.”⁶⁴ Akçura da *Tarih-i Osmanî Encümeni* tarafından yürütülen Osmanlı Tarih yazım çalışmalarını eleştirirken, siyaset kavramının diplomasi anlamından ayrılarak kullanılması gerektiğini savunur. Akçura’nın bu konudaki özeni bir bakıma geleneksel Osmanlı tarih yazımına karşı tepkisiyle ilgilidir. Akçura, tarihin “hükümdarlar, paşalar, mollalar, beyler[in]” tarihi olmaktan çıkarılması ve “çift süren, ekin eken, hayvan yetiştiren, sanat yapan, ticaret eden, vergi veren, askere giden, yaşayan, ölen, öldüren[ler]”, kısacası tarihin gerçek sahibi olan halka teslim edilmesi gerektiğini savunur. Bu tarih anlayışı uyarınca “ahval-i iktisadiye ve içtimaiye ile vekayi-i siyasiye ve harbiye[nin]” birbirinden ayrılmaksızın incelenmesi gerekir.⁶⁵

I. Dünya Savaşı’nın sonrasında yeni Türkiye devletinin kuruluşu ve kurumsal gelişiminin tamamlanması süreci ile birlikte kavramsal arayışlar ivme kazanır. Bu evrede Türkiye’de önemli siyasal gelişmeler yaşanır. Mütareke, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet’in ilanı, Tek Parti Yönetiminin kurulması, II. Dünya Savaşı gibi gelişmeler Uİ disiplinin kavramsal ve kurumsal dönüşümü üzerinde kalıcı etkiler

60 Campos, *Osmanlı Kardeşler*, s. 135.

61 Ibid., s. 88-89.

62 Ibid., s. 89.

63 Ali Birinci, “Türkiye’de Siyasi Tarihin Tarihi”, Ersin Embel (ed.) *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan*, Ankara, TTK, 2008, s. 38.

64 Ibid., s. 38-39.

65 Yusuf Akçura, “Küçük Muhtıra”, *Türk Yurdu*, Cilt 4, No. 23, 1913, s. 807-809, François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999 içinde s. 194.

yaratır. Mütareke dönemi, sözgelimi *cumhuriyet*, *temsil*, *hâkimiyet-i milliye*, *menafii memleket*, *milli irade* gibi bir dizi siyasal kavramın yaygın kullanıma kavuşması ya da *millet*, *devlet* gibi eski kavramlara yeni içerikler kazandırılması bakımından bir kavramsal kuluçka dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu bilindik kavramların *Türkiye milleti*, *Türkiye Devleti* ve *Türkiye halkı* gibi pek duyulmadık tamlamalarda, üstelik de farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılması başlı başına bir yeniliktir.⁶⁶ *Hâkimiyet-i Milliye* gibi tamlamalarda kullanılan çok sayıda türev sözcük, *millet* kavramının artık dinsel içeriğinden soyutlanarak dünyevi anlamlara gelecek biçimde anlaşıldığını göstermektedir. Anadolu'da yoğun bir siyasallaşmanın görüldüğü 1919-1920 yıllarında kullanıma sokulan bu kavramlar, 1908 Devrimi sonrasında başlayan arayışların devamı olarak görülebileceği gibi İmparatorluğun egemen siyasal dilinden kopuşa da işaret eder. Bu dil, BMM'nin kuruluşu ile birlikte kurumsallık kazanarak ete kemiğe bürünür ve adım adım kendi gerçekliğini yaratmaya koyulur.

Bu çerçevede Mütareke döneminde, merkezi iktidarın çöktüğü, Anadolu'da siyasetin artık sıradan insanların gündelik yaşantılarında bile karşılık bulan bir etkinliğe dönüştüğü belirtilmelidir. İşgal karşıtı gösteriler, Anadolu ve Trakya'da kurulan dernekler tam bir siyasal canlanmaya işaret eder. Burada, siyaset denildiğinde hala büyük ölçüde *beyneldüvel münasebat* anlaşılma ile birlikte, döneme özgü bir durumun altını çizmek gerekmektedir. İmparatorluk dağılmış, İstanbul ve Batı Anadolu'nun işgal edilmiş olması nedeniyle iç ve dış siyaset ayrımı fiilen ortadan kalkmıştır. Artık Anadolu'da Redd-i İlhak Cemiyetleri, Kongreler vb. örgütlenmeler yaratan sıradan insanlar, daha sonra BMM'de bir araya gelen askerler, bürokratlar ve eşraftan vekiller siyasete, Türkiye'nin işgal ve paylaşımına uğraması yüzünden de ister istemez, dış politikaya girmektedir.

Bu dönüşüm yaşanırken, gerek kavramların Türkçe'ye doğru aktarılması, gerekse yerli yerinde kullanılması için gösterdiği özen bakımından Yusuf Akçura çağdaşlarından ayrı bir yerde durur. Akçura *millet* kavramını, türevi olan sözcükleri ve bu sözcüklerden oluşan tamlamaları dinsel içeriğinden arındırarak kullanır. 25 Mayıs 1922'de "Âli Serbest Dersler" sırasında verdiği derste, *millet* kavramının halk ve ahali olarak anlaşılması gerektiğini vurgularken, demokrasiyi de hâkimiyet-i milliye olarak tanımlar: "Devletimizin şiarı hâkimiyet-i milliyedir; milletin, ahalinin, halkın hâkimiyeti, hükümdarlığıdır. Siyaset ve hukukîyatta bir istilâh olmuş tabiri kullanırsak Türkiye bir demokrasidir. Demokrasi, halkın memlekete hâkim olması, hükmetmesi ve bilvasıta umur-ı hükümeti tedvir eylemesi [yürütmesi] demektir."⁶⁷

Akçura bu evrede, *Târîh-i Siyâsî* dersinin içeriğine ilişkin tartışmalarda siyaset kavramından ne anlaşılması, dolayısıyla siyasetin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin sorulara da cevap ararken *siyaset* kavramının Uİ ya da dış politika anlamını aşan bir içeriğe sahip olduğunu ileri sürer. *Âli Serbest Dersler*'de *Staatwissenschaft* kavramının Türkçe'deki karşılığının *ulûm-ı siyâsiye* olduğunu, dolayısıyla siyasetin etkili bir devlet mekanizması yaratmak, devleti güçlendirmek için öncelik verilmesi işlere odaklanması gerektiğinden söz eder. Akçura, başka ülkelerde de siyasetin "devletin milli akdedilen maksadu [ulusal olarak belirlenen amacı] istihsal uğrunda kullanılacak silahlar" olarak görüldüğünü belirttiikten sonra *ulûm-ı siyâsiye* kavramına açıklık kazandırır: "Efendiler, elbette bilirsiniz ki propagandayı idare eden ulûm [bilimler], ulûm-ı siyâsiyedir; ulûm-ı siyâsiye, diğer sunûf-ı ulûmu [bilim türlerini], riyaziyat ve tabiiyatı [matematik ve doğa bilimlerini] bu sahada, bu nokta-i nazarına göre âdeta istihdam eder [kullanır]. Lisaniyat, tarih, iktisat ve hukuk cemaatlerin evvelen idealini doğurtur, sonra o ideali

66 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 3. baskı, İstanbul, YKY, 2009, s.49.

67 Yusuf Akçura, "Birinci Sene-i Tedrisiye Nihâyetinde", *Siyaset ve İktisat*, (haz. Erol Kılınç) İstanbul, Ötüken, 2015, s. 96.

tahakkuk etmeye yarayan silahları hazırlar. Bu nokta-i nazardan da devlet ilimlerinin memleketimizde intişarına [yaygınlaşmasına] pek çok çalışmaya mecburuz.” [sic.]⁶⁸

Siyaset kavramının diplomasi anlamında kullanımının yanlış anlamalara yol açtığını ileri süren Akçura, siyaseti harici ve dâhili olarak ayırarak kullanmaya özen göstermekle kalmaz, diplomasi için yepyeni bir kavram önerir: “Kiyaset”. Akçura 1926’da Ankara Hukuk Mektebi’nde verdiği *Tarih-i Siyâsî* derslerinin girişinde bu kavram karmaşasını ortadan kaldırmak için diplomasi yerine *kiyaset* kavramının kullanılmasını önerir:

“Beğler! Diplomatik kelimesi çok ağırdır. Buna mukabil bizim lisanımıza birçok kelime veren Arapçadan diplomasi, diplomatik mefhumlarını ifade edecek bir tabir arayalım: Ben “kiyaset” kelimesini bir müddeten beri istimal etmekteyim. Bu cihetle diplomatikî mukâbilinde “kiyâsî hareketler” istilahını koyabiliriz, zannındayım. Bu sene zarfında tedkik ve mütâlâa edeceğimiz hareketlerden birisi kiyâsî hareketlerdir..... Diplomat yerinde “keyyis” kelimesini kullanmak mümkün olabilir; fakat lisanımızın şivesine uygun olmadığı cihetle “kiyasî” demek daha munistir.”⁶⁹

Akçura 1933’te yayınlanan *Tarih-i Siyasi* kitabında da siyasetin toplumsal ve ekonomik boyutlarından ayrılmaksızın anlaşılması gerektiğini vurgular. Siyasi tarihin diplomasi tarihi olarak anlaşılması yüzünden yaşanan karışıklığı gidermek için diplomatik tarih yerine önerdiği *tarih-i kiyasi* kavramının kullanılmasında ısrar eder.

“Takrir ettiğim ders, târihi kiyâsî değil, geniş manada târihi siyasidir... Dahiliye ve hariciyeye müessir [etkili], iktisadi, harsi fikirlerden, fikriyattan da bahsî mevzuumuzun harici saymıyorum. Böylece dersimiz, ferî vakıalara [ikincil önemdeki olgulara] kadar gitmeksizin, hututu umumiye [genel çizgiler] gösterilmek, vakıaların teselsülünü [izleği] anlatılmak üzere bir nevi tarihi umumiye yaklaşıyor; lâkin dersin merkezi sikleti [ağırlığı] daima harici ve dahili siyaset mesaili [konuları] olduğunu da gözden kaçırmamaya dikkat ediyorum.”⁷⁰

Akçura’nın önerisi kabul görmez; uzun yıllar boyunca *siyaset* denildiğinde önlem, yöntem ve yaptırım dışında ilk akla gelen anlam dış politika ve Uİ olur. “Esbab-ı zaruret-i siyasiyeden naşi”, uluslararası durumun zorunlu nedenlerinden kaynaklanan; “Misak-ı Milli’nin ahval-i siyasiyenin icabeti olarak duçar olduğu bazı tadilat” ise Misak-ı Milli’nin uluslararası durumların gereği olarak uğradığı bazı değişiklikler anlamında kullanılır. İsmet İnönü Lozan Antlaşması’nın TBMM tarafından onaylanması sonrasında yaptığı konuşmada, onaylanan belgeleri, “bir mücadele-i siyasiye devrinin netayici [sonuçları]” olarak tanımlar. *Siyasal Tarih* denildiğinde, Uİ tarihi anlaşılır. 1930’da kabul edilen “Mülkiye Mektebi Talimatnamesi” de bu anlayışın izlerini taşır. Talimatname uyarınca eğitim, üçüncü ve son yılında “İdari, Malî ve Siyâsî Şûbelere ayrılır. Siyâsî Şûbede okutulacak dersler ise “Siyâsî Târih;

68 Akçura, “Birinci Sene-i Tedrisiye Nihâyetinde”, s. 107.

69 Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyâsî: 1926-1927-1928 Ders Notları*, (haz. Erol Kılınç) İstanbul, Ötüken, 2016, s.23. Akçura’nın *kiyaset* kavramını kullanımına ilişkin başka örnekler de verilebilir: “Umumiyetle beğler, siyasi, kiyasi ve idarî faaliyette, askeri hareketlerde olduğu gibi ilk merhale istikşaf [keşfetme/araştırma] olmalıdır”. Bir başka yerde, Talleyran’ı sergilediği “maharet-i kiyâsiye” nedeniyle överken, önerdiği kavrama açıklık kazandırır. “Bu cihetle siyâset-i hâriciye târihi nokta nazarından Talleyran’ın Viyana’daki hareketi, tabir-i câiz ise, muharebe-i kiyâsiyesi şayan-ı takdir bir muvaffakiyet teşkil eder. “Münasebat-ı kiyâsiyeyi, beyne’l-düvel münâsebâtı tevzîn eden [dengeleyen] ve müzakerât-ı siyâsiyede hakikî âmil olan şey kuvvettir.” Akçura, *Ibid.*, s.147-148.

70 Yusuf Akçuraoğlu, *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi*, 4. baskı, Ankara, AHF Neşriyatı, 1933, s. 3-4.

Umumi Hukuk-ı Düvel Muâhedeler Târihi; Siyâsi Muhâbere; İkinci Ecnebi Lisanı” olarak sıralanır.⁷¹ Burada, *Siyâsî Şûbe* ile Uİ Bölümü, *Siyâsî Târih* ile Uİ Tarihi, Siyâsi Muhâbere ile de Diplomatik Yazışma dersi anlatılmaktadır. Mülkiye’de 27 Kasım 1937’de adı Diploması Şubesi olarak değiştirilene kadar ilgili bölümün adı Siyasi Şube’dir. Gelgelelim, öğrenciler arasında Diploması Şubesi’nin adı Siyasi Şube olarak kalırken bu bölümün öğrencileri Mülkiye’nin geleneksel İnek Bayramlarında “*siyasiyyun tıllabı* [siyaset öğrencileri]” olarak anılır. 4 Aralık 1936’da Mülkiye’nin 60. yıldönümü töreninde Başbakan İsmet İnönü, “Mülkiyelileri idare, maliye ve siyaset sahasında memleketi idare edecek olan başlıca bir unsur olarak sayıyoruz” derken siyaset kavramını Uİ anlamında kullanmaktadır.⁷²

Ahmet Şükrü Esmel de, 1944’te yayınladığı *Siyasal Tarih*’in girişinde “alâkadar olduğumuz bir milletin değil, milletlerin tarihidir. Buna siyasi tarih derler” sözleriyle siyaset kavramına milletlerarası anlamı verir.⁷³ Fahir Armaoğlu, Sina Akşin ve Ahmet Mumcu da aynı görüştedir. Armaoğlu için Siyasi Tarih, milletlerarası diplomatik münasebetlerin tarihidir. Sina Akşin için de Türkiye’de Siyasal Tarih denildiğinde hep diplomatik tarih anlaşılmalıdır.⁷⁴ Türkiye’de *siyaset* kavramının Osmanlı devlet dilinin etkilerinden sıyrılarak, kısacası bugün anladığımız anlamıyla kullanılması için *Siyaset Bilimi* ile *Milletlerarası Münasebetler* disiplinlerinin ayrıştığı 1950’li yıllar beklenmelidir. Siyaset kavramı *siyasa* biçimiyle, 1934’de konumuz açısından ilginç bir yol ağzında karşımıza çıkar: Atatürk 1934’te Mülkiye adının “*Siyasal Bilgiler Okulası*” [SBO] olarak değiştirilmesini ister.⁷⁵

Uİ disiplinine adını veren öteki kavram olan *millet* de 1930’lu yıllarda biçimsel bir değişime uğrar. Erken otuzlarda *millet* yerine *kavim* yeğlenir. Milletler Cemiyeti, *Cemiyet-i Akvam* ya da *Akvam Cemiyeti* olarak adlandırılır. Otuzlu yılların ortasında Özdliler, millet yerine *ulus* ve *budun* sözcüklerini koyarlar. Eski Türkçe’de, ülke kent, devlet vb. anlamlara gelen *ulus* sözcüğünün bozuşmasıyla oluşan *ulus için*, Türkçe’den Moğolca’ya, Moğol istilaları sırasında da yeniden Türkçe’ye *ulus* biçimiyle alındığı görüşü genel kabul görmektedir.⁷⁶ Atatürk’ün kütüphanesinde bulunan bazı sözlüklerde *ulus* sözcüğünün altının çizilmiş olduğu dikkat çeker.⁷⁷ Bu sözlüklerden birisinin⁷⁸ arasında bulunan notlardan, Atatürk’ün aralarında *cumhuriyet*, *devlet* ve *ulus* gibi bazı siyasal kavramlara Türkçe karşılıklar bulmaya çalıştığı anlaşılmalıdır. Atatürk’ün el yazısıyla yazılmış bu notlarda, cumhuriyet için *kamuk*, devlet için *ata* ve *atat*, millet için de *ulus* karşılıkları üzerinde düşündüğü görülmektedir. Bu notlardan birisinde Atatürk’ün *ulus* kelimesinden *ulusluk*, *ulusal*, *ulusçu*, *ulusça* gibi yeni terimler

71 Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi*, s. 478-479.

72 Baskıcı, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi”

73 Ahmet Şükrü Esmel, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s. 2.

74 Bahri Ata, “Üniversite Öncesi Tarih Öğretiminde Siyasi Tarih’in Yeri”, Gökhan Erdem (yay. haz.), *Prof. Dr. Oral Sander’in Anısına: Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu (Bildiriler ve Tartışmalar)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006, içinde s. 32.

75 Çankaya [Mücellidoğlu], *Yeni Mülkiye Târihi*, s. 490.

76 Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, İstanbul, Doğubatu, 2015, s. 30-31; Hülya Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara, TDK, 2008, s. 563-564; Ayverdi, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.3236; Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, Bizim Büro Basım Evi, 1999, s. 422-423; Abdülkadir İnan, “Ulus’ Terimi Üzerine”, *Türk Dili*, No 44, 1955, s. 492-494. *Divânü Lugâti’t Türk* ise *ulus* olarak anlamını, “Balâsâgun ve komşusu olan Argu ülkesinin halkının lehçesinde ‘kent’ demektir.” Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugâti’t Türk*, çev. Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi, İstanbul, Kabcacı, 2007, s. 621.

77 Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-i Çağatay ve Türkî ve Osmani*, İstanbul, Mihran Basımevi, 1298, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düşüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları ile: Osmanlıca Kitaplar*, C.7, Ankara, Anıtkabir Yayınları, 2001 içinde s. 222.

78 *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, C.19, s. 235-237. Söz konusu notlar, Bedros Effendi Kerestedjian’ın, *Dictionnaire Etimologique de la Langue Turque*, (Londra, Son Neveu Haig, M. R.A. S. 1912) başlıklı sözlüğünün içinde bulunmuştur.

türettiği görülür. 1 Kasım 1934'de TBMM açılış konuşmasında Atatürk, “Uluslar arası siyasa acunu; geçen yıl içinde korunma kaygısına düştü; bu yüzden bütün ülkelerde silahlanmaya büyük hız verildi. Cumhuriyet Hükümeti de, bundan dolayı, bir yandan, ulusal koruma gücünü pekiştirmeye çalışırken, bir yandan da barışın sarsılmaması için”, elinden geleni esirgemeyeceğini söyleyerek “uluslar arası” kavramını kullanır.⁷⁹ 1 Kasım 1935'te TBMM açılış konuşmasında bu kez uluslar arası yerine arsiulusal kavramını kullanır: “Kamutay, arsiulusal durumun çok önemli bir zamanında çalışmaya başlıyor” diyerek başladığı konuşmasında sonraları siyaset dilimizin kilit kavramlarından birisi olacak “millî güvenlik” için de, şimdilerde kullanmadığımız bir karşılık önerir: “Arsiulusal siyasanın gidişi, ulusal korum araçlarını artırmaya da lüzum göstermektedir.”⁸⁰

1935'te yayınlanan *CHP Parti Programı*'nda, *beynelmîlel* yerine, *arsiulusal*; *siyaset* yerine ise *siyasa* kullanılır.⁸¹ Aynı zamanda *Mülkiye*'de de ders veren Zeki Mesud Alsan, *Ulus*'ta yayınladığı yazılarda *arsiulusal güvenlik*, *arsiulusal siyasa* gibi kavramları tercih eder.⁸² Gelgelelim özdicilik akımının tavsamasından sonra *ulus* ve türevleri gözden düşer; *millî*, *beynelmîlel* ve *milletlerarası* yeniden kullanılmaya başlar. Öyle ki dilde sadeleşme hareketini en fazla savunular arasında olan Falih Rıfkı Atay, 1948'de otuzlu yıllarda kullanıma sokulan birtakım kelimeleri sevmediğini itiraf ederek, “*vatan* ve *millet* kelimelerini kurtarmak için” çok uğraştığını yazar.⁸³ Ragıp Özdem 1941'de yayınladığı, *Terimler Meselesi Mümasebetile Dilimizin İslahı Üzerine Muhtıra*'da, Türkçe'nin “önek alamayan dil tiplerinden olduğu için, Garp dillerindeki, meselâ, '*milletlerarası*' gibi bir mefhumu, '*international*' gibi prepozisyonlu bir şekle uygun olarak tercümeyle çalışan '*arsiulusal*' tabirini yadırgadığını, bunun yerine '*milletlerarası*' gibi postpozisyonlu şekli tercih et[tiğini] belirtir.⁸⁴ Sonuç olarak *ulus*, *uluslararası* ve *arsiulusal* kavramları, iktidardan aldığı güçlü desteğe karşın, tutunamaz. Sözgelimi 1945'te Anayasa Türkçeleştirilirken *millet* yerini korur; egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusa değil, “millet”e verilir.

1930'lu yıllarda Türkçeleştirilen sözcüklerden birisi de “harici” sözcüğüdür. Otuzlu yılların başında Hariciye Vekâleti'nin adı, Dış Bakanlığı olarak değiştirilir.⁸⁵ Aynı dönemde Dışarı İşler Bakanlığı kullanımı ile de karşılaşılır.⁸⁶ Burada uzun uzadıya bir açıklamaya girişilmeksizin, “dış” kavramına içkin bir bakış açısına kısaca değinilebilir.⁸⁷ Dış, “biz”i dört bir baştan kuşatan, düşmanlık ve kural tanımazlığın egemen olduğu, güvenilmemesi gereken, dolayısıyla karşısında daima uyanık ve birlik içinde bulunulması gerektiren bir düşmanlık evreni olarak betimlenir. Bu bakımdan ilk evre olarak belirtilen 1922-1945 yıllarının güçlü devlete vurgu yapan anlayışı ile Soğuk Savaş'ın ilk evresindeki güç odaklı anlayış arasında belirgin bir süreklilik olduğu söylenebilir. Bu durum, otuzlu

79 “Reisicümhurun Nutku”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1 Kasım 1934, Devre IV, İçtima 4, Cilt 25 s. 4.

80 “Reisicümhurun Nutku”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1 Kasım 1935, Devre V, İçtima 1, Cilt. 6, s. 3.

81 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları C. 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul, İletişim, 1992, s. 100. Arsi-ulusal, Ahmet Vahit Moran'ın ilk baskısı Haziran 1945'te yapılan *Türkçe-İngilizce Sözlük*'te kendisine ancak “yeni sözcük” olarak yer bulabilir. *Türkçe-İngilizce Sözlük*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1971 s. 62.

82 “Arsiulusal Güvenlik” *Ulus*, 13 Nisan 1935 ve “Danışma Politikası” *Ulus*, 14 Nisan 1935.

83 “Uydurma Dile Dair Falih Rıfkı Atay'ın Tahsin Banguoğluna Bir Mektubu”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1948; Falih Rıfkı Atay, *Dil Yazıları (1928-1971)*, Haz. Öztürk Emiroğlu, Ankara, Yargı, 2001, s. 247.

84 Ragıp Özdem, *Terimler Meselesi Mümasebetile Dilimizin İslahı Üzerine Muhtıra*, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1941, s. 51.

85 Ahmet Demirel, “1930'lu Yıllarda Bir İsim Değişikliği: Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı”, *Tek Parti'nin Yükselişi*, İletişim, 2012, s. 323.

86 “B.[ay] T.[Tevfik] R.[Rüştü] Aras Belgradtan Cenevreye Gitti” [*sic.*], *Ulus*, 13 Nisan 1935.

87 Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s. 288-293.

yıllarda “dış” kelimesinin olumsuzlayıcı bir önek olarak kullanılmasını öneren Özdicilerin tutumunu anımsatır. Özdiciler, günümüzde artık “ahlaksızlık” ile karşılanan “gayriahlaki” için “dışahlaksal”, “anormal” için de “dışnomal”in kullanımını önerirler.⁸⁸

Milletlerarası Münasebetlerden Uluslararası İlişkilere...

II. Dünya Savaşı sonrası yıllar Türkiye’de Uİ disiplininin Siyasal Tarih ve Devletler Hukuku gibi disiplinlerden ayrışmaya başladığı evrenin başlangıcını oluşturur. Uİ’in bir disiplin olarak kurumsallaşması dünya savaşlarının hız kazandırdığı dinamiklerle yakından ilgilidir. Batı Avrupa’da ilk lisans düzeyinde eğitim veren Uİ bölümlerinin kurulması I. Dünya Savaşı sonrasına, yaygınlaşması ise II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar.⁸⁹ Bu evrede Uİ disiplininin gelişiminde ABD’nin oynadığı rol çok belirgindir.⁹⁰ II. Dünya Savaşı ile birlikte edindiği küresel konumu sürdürmeye yarayacak bilgiyi üretmek için ABD’de başta Ordu ve güvenlik kuruluşları olmak üzere, alan araştırmalarına ve bu alanlarda işbirliği yapabilecek kuruluşların varlığına olan gereksinimi artırır. Bu gereksinimin karşılanabilmesi için ayrıca “dost” ülkelerde işbirliği yapacak yapıların oluşturulmasına gerek duyulur. ABD tarafından “dost” ülke olarak görülen Türkiye’de günümüzdeki anlamıyla Uİ eğitiminin kuruluşunu başlatan ilk girişimler de bu evreye rastlar. Bu evrede Türkiye’de sosyal bilim anlayışındaki değişim de ABD’nin küresel politikaları doğrultusunda biçimlenen araştırma gündemi ile uyumludur. ABD’nin bu doğrultuda Türkiye’de işbirliği yaptığı kurumların başında Ankara Üniversitesi [AÜ] Siyasal Bilgiler Fakültesi [SBF] gelir.

Bu süreçte ilk değişim 1950’de SBO’nun SBF adını alarak AÜ’ne katılmasıdır. Fakülteye dönüşüm sırasında okulun *Siyasi ve İktisadi Bilimler Fakültesi* olarak adlandırılması üzerinde durulsa da *Siyasal Bilgiler Okulu* adının Atatürk tarafından verilmiş olması nedeniyle, bu düşünceden vaz geçilir. Bu geçiş sırasında *Diplomasi Şubesi*’nin adı *Diplomasi ve Dış Münasebetler* olarak değiştirilir. Şubenin uzmanlık derslerine bakılarak, Uİ kavramının bu evrede *dış münasebetler* ve *milletlerarası* kavramları ile karşılandığı söylenebilir.⁹¹ Gerek İstanbul Üniversitesi [İÜ] gerekse AÜ’nde kurulan enstitülerin adı Dış Münasebetler Enstitüsü [DME] olarak saptanır. 29 Aralık 1952’de SBF bünyesinde Dışişleri Bakanlığı’nın da öneri ve desteği ile kurulan DME, Türkiye’de Uİ disiplininin kurumsallaşması sürecinde kurucu rol oynar. DME, Türkiye’de Uİ eğitiminin nasıl yapılacağı sorusuna yanıt aramak üzere *Devletler Hukuku Öğretimi* ve *Milletlerarası Politika Öğretimi* konulu iki arama konferansı düzenler, alanın ilk ders kitapları ve ilk süreli yayını olan *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*’nı çıkarmaya başlar.

Yeri gelmişken bu evrede *millet/ulus* kavramlarına neler olduğu konusuna kısaca değinmek gerekebilir. 1950’li yıllarda *ulus*, Tek Parti yönetiminin buyurgan uygulamalarını hatırlatan, DP iktidar çevreleri tarafından uyduruk diye yaftalanıp alaya alınan sözcüklerden birisi olarak adeta unutulmaya yüz tutar. 1950’lerin ilk yıllarında ABD’nin önerisi üzerine benimsenen *national security* kavramı

88 İ. Necmi Dilmen, “Dilimizde Önekler”, *Ulus*, 1 Temmuz 1935.

89 Inderjeet Parmar, “American Hegemony, The Rockefeller Foundation, and the Rise of Academic International Relations in the United States” Nicolas Guilhot (der.), *The Invention of International Relations Theory, Realism, the Rockefeller Foundation, and the 1954 Conference on Theory*, New York, Columbia Uni. Press, 2011, s.182-209.

90 Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi II Encyclopédie’den Wikipedia’ya*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 259-260.

91 “Siyasal Bilgiler Fakültesinin 98. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Dekan Prof. Bedri Gürsoy’un Nutku” *AÜ SBF D*, Cilt 10, No 1, 1955, s. III-IV.

millî güvenlik biçiminde çevrilir. 27 Mayıs darbesini yapan cunta kendisini *Millî Birlik Komitesi* olarak adlandırırken, Millî Savunma Yüksek Kurulu'nun adı *Millî Güvenlik Kurulu* olarak değiştirilir.⁹² 1961 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'ni *millî* bir devlet olarak tanımlar. Kurucu Meclis'te 1961 Anayasasının devletin niteliklerini düzenleyen 2. maddesinin görüldüğü oturumda, Türkiye Cumhuriyeti millî mi yoksa milliyetçi mi olmalı tartışmaları sırasında *ulus* kavramı ve türevi sözcükler bir kez bile kullanılmaz. Bu unutmaya hali devlet kurumlarının adlandırılmasıyla sınırlı kalmaz. 1961'de SBF'de DME tarafından düzenlenen Milletlerarasî Politika Öğretimi konulu toplantıda yeni disiplinin nasıl adlandırılması gerektiğine ilişkin terminolojik tartışmalar *mûnasebet* ve *politika* sözcükleri üzerine odaklanırken, Gündüz Ökçün dışında kimsenin aklına milletlerarasî kavramını değiştirmek gelmez. Ökçün'ün, "milletlerarasî siyaset yerine 'milletlerarasî siyasî mûnasebetler ya da 'uluslar arası siyasal mûnasebetler' deyimi" kullanılsın biçimindeki önerisi her nedense meslektaşlarının ilgisini çekmez.⁹³

Ancak, *millî*, 1960'larda gelişen İslamcı akımlarla birlikte yeniden dinsel bir içerik kazanırken, unutilan *ulus* da türevleriyle birlikte, bu kez başka siyasal dinamiklerin etkisiyle, Türkiye siyasî hayatına geri döner. Sonunda Milletlerarasî Mûnasebetler disiplininin de adının da değişmesine yol açan bu süreci dünya ve Türkiye siyasetinin dinamikleri yönlendirir. 1960'ların ikinci yarısında Türkiye'de daha geniş toplumsal kesimler siyasallaşırken dış politika ya da millî güvenlik konusudur denilip siyasal tartışmalardan uzak tutulan sorunlar siyasal gündemi meşgul etmeye başlar. Tabu sayılan dış politika konuları yoğun bir biçimde tartışmaya açılırken, Türkiye'nin NATO üyeliği, ABD ile ittifakı vb konular sorgulanmaya başlar. Bülent Ecevit, 1966'da yazdığı *Ortanın Solu* ile CHP için sol eğilimli bir siyasal gündem önerirken Türkiye'nin ABD ile ittifak ilişkilerini daha eşitlikçi bir temelde gözden geçirmesi çağrısı yapar. *Ortanın Solu*'nda *millet*, *millî* ve *milliyetçilik* gibi kavramlar kullanılmazken dış politika ile ilgili bölüm "ulusal dış politika" başlığını taşır.⁹⁴ Bu yıllarda Ecevit'in sıklıkla kullandığı ulusal savunma da dış politikada ABD etkisinden uzaklaşmak iması içerir. *Ortanın Solu* yaklaşımının olgunlaştırılması sürecinde Bülent Ecevit'in çevresinde SBF öğretim üyelerinden oluşan ve kamuoyunun *Mülkiye Cuntası* olarak bildiği, Turan Güneş, Haluk Ülman, Besim Üstünel, Gündüz Ökçün, Deniz Baykal ve Ahmet Nakdi Yücekök'ten oluşan bir grup başı çeker.⁹⁵ *Mülkiye Cuntası*, CHP programlarında *ulus* kavramı ve türev sözcüklerini kullanarak yeni bir siyasal dil oluşturmaya çalışır. Bu bakımdan ilgi çekici bir örnek, bir grup ODTÜ, SBF ve AÜ Hukuk Fakültesi öğretim üyesinin 28 Kasım 1965'te yayınladıkları, ABD'nin Vietnam'da izlediği saldırgan politikaya tepkisiz kalmasını eleştirerek "Türkiye'yi bağımsızlıkları için savaşan ulusların karşısında değil, yanında olmaya" çağırın bildiridir. İmzacılar arasında Gündüz Ökçün, Haluk Ülman gibi *Mülkiye Cuntası* üyesi olarak bilinen isimlerin yer aldığı bildiride, "[B]u gün kurtuluş savaşı yapmakta olan uluslara Türkiye'nin göstereceği ilgi ve yakınlık bütün az gelişmiş toplumlar gözünde Türkiye'nin haklı olan itibar ve saygıyı sağlayacak, ülkemizin kendi haklı uluslar arası davalarını bu uluslara daha güçlü bir şekilde anlatmasına imkân verece[ği]" ileri sürülür.⁹⁶

92 Gencer Özcan, "Türkiye'de Millî Güvenlik Kavramının Gelişimi", Evren Balta Paker ve İsmet Akça, (derl.) *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, İBÜ Yayınları, 2010 içinde, s. 307-349.

93 *Milletlerarasî Politika Öğretim Symposiumu* (Ankara, 31 Mart- 1 Nisan 1961), Ankara, DME Yayınları, Ankara, 1962 içinde, s. 91.

94 *İnsanca Bir Düzen Kurmak için Halktan Yetki İstiyoruz: Cumhuriyet Halk Partisinin Düzen Değişikliği Programı*, Ankara, 1969, s. 129.

95 Şengül Kılıç Hristidis ve Ersel Ergüz, *İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 175-176.

96 "ODTÜ - "Demirel - 1965'te Yayımlanan Bildiri ve İmzalar", *Milliyet Blog*, 30 Mart 2007, <http://blog.milliyet.com.tr/odtu---demirel---1965--te-yayimlanan-bildiri-ve-imzalar/Blog/?BlogNo=33098>, (Erişim Tarihi 11 Mart 2020).

Mülkiye Cuntası CHP programlarında *ulus* ve türevlerini kullanarak yeni bir siyasal dil oluşturmaya çalıştığı günlerde, 6 Temmuz 1966'da yürürlüğe giren Lisans Öğretim ve Sınav Yönetmeliği ile Siyasal Bilgiler Fakültesi *Diplomasi ve Dış Münasebetler Şubesi*'nin adı *Uluslararası İlişkiler Bölümü* olarak değiştirilir. Aynı yönetmelik uyarınca bölümde verilen bazı dersler, Uluslararası Politika, Uluslararası İktisat, Uluslararası Teşkilatlanma biçiminde yeniden adlandırılır.⁹⁷ Bu değişiklik 1990'lı yıllarda bir sosyal bilim disiplini olarak yaygınlık kazanacak olan *Uluslararası İlişkiler* kavramının Türkçe'ye yerleşmesi bakımından önemli bir kırılma noktasıdır. Bu zamanlama akla "*Diplomasi ve Dış Münasebetler Şubesi* adının Uluslararası İlişkiler Bölümü biçiminde değiştirilmesi ihtiyacı nereden doğdu?" ya da "Neden SBF öğretim üyeleri, ulusal ve uluslararası kavramlarını yeniden hatırladı?" gibi sorular getirmektedir.

Bu sorulara kesin bir yanıt vermemize olanak tanıyan bilgilerden şimdilik yoksunuz. Ancak, değişiklik kararında, *Mülkiye* koridorlarına kadar uzanan dış politika tartışmalarının etkili olduğu, SBF yöneticilerinin bu kararı Türkiye'nin hızla değişen siyasal ikliminden etkilenerek aldıkları, varsayımından yola çıkarak, yeni adlandırmayı *Mülkiye Cuntası* üyelerinin önermiş olabileceği ileri sürülebilir. Bazı gözlemler bu varsayımı doğrulamaktadır. 1965'ten sonra SBF öğretim üyeleri yayınlarında milletlerarası yerine uluslararası kavramını kullanmışlardır. Örneğin, Haluk Ülman Aralık 1966'da yayınlanan "Türk Ulusal Savunma Politikası Üzerine Düşünceler" başlıklı makalesinde, artık ortak savunma politikasının terk edilmesi ve "ulusal savunma" politikası üzerinde düşünülmesi gerektiğini ileri sürer.⁹⁸ Cem Sar'ın 1969'da bitirdiği doktora tezinin konusu, "Uluslar Arası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı"dır. Mehmet Gönübol da 1966'dan sonra çalışmalarında uluslararası kavramını kullanır.⁹⁹

Sağ-muhafazakâr çevrelerin ulus kavramı ve türevlerine karşı gösterdiği tepkiye karşın uluslararası gerek disiplinin adı, gerekse gündelik kullanımları Türkçe'ye yerleşir. 12 Eylül Darbesinden ve YÖK'ün kurulmasından sonra Siyaset Bilimi yerine Kamu Yönetimi kavramının geçirildiği, yeni kurulan üniversitelerde Siyasal Bilgiler Fakültesi adı yerine İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adının dayatıldığı günlerde uluslararası kavramı hayatta kalmayı başarır. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde *ulus* ve türevleri, sağ muhafazakâr çevrelerin de benimseyip kullandığı bir kavramdır. Üniversitelerde yeni açılan bölümler ya da düşünce kuruluşları adlandırılırken artık kimsenin aklına *milletlerarası* kavramını kullanmak gelmemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Dünya ve Türkiye siyasetindeki gelişmelerin Uİ disiplininin kullandığı *siyaset, siyasa, dış politika, dış münasebetler, millet, beynelmilel, ulus, enternasyonal, arsulusal ve uluslararası* gibi temel kavramların kullanımının nasıl değiştiği, bu sırada disiplinin adlandırılması sürecinin hangi kırılma noktalarından geçtiği gibi sorulara çeşitli yanıtlar önerdi. *Devlet içre* bir etkinlik olarak görülen *siyaset*, Osmanlı'da devlet dilinde istikrar sağlamak için alınacak önlemler, izlenecek yöntemler olarak anlaşılır. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da geçirdiği hızlı evrimin de etkisiyle, Türkiye'ye giren ekonomi politik kavramına karşılık bulunmaya çalışılır. Kavram Avrupa'da olduğu gibi, geç Osmanlı'da da devlet bilimi anlamına gelmek üzere, *fünun-ı mülkiye ve ulumu-ı siyasiye* gibi biçimler olarak Türkiye'de devleti

97 "Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Lisans Öğretim ve Sınav Yönetmeliği", *Resmi Gazete*, 6 Temmuz 1966.

98 A. Haluk Ülman, "Türk Ulusal Savunma Politikası Üzerine Düşünceler", *AÜ SBF D*, Cilt 21, No 4, 1966, s. 198-205.

99 Mehmet Gönübol, "Kamu Oyu ve Dış Politika", *AÜ SBF D*, Cilt 23, No 4, 1968, s. 87-112.

koruyacak, dağılmasını engelleyecek önlemler anlamına gelecek biçimde bir evrim geçirir. Dolayısıyla *siyaset* geç Osmanlı'da 19. yüzyıl boyunca büyük devletlerin baskılarına karşı alınacak önlemler, izlenecek yol anlamında olmak üzere, diplomatik ilişkiler anlamına gelir. Siyaseti devletler arası ilişkiler ya da bu ilişkilerin yürütülme yöntemi olarak gören anlayış özellikle 1908'den sonra, Diran Kelekyan ve Yusuf Akçura gibi aydınlar tarafından sorgulanır. Bu çerçevede, 20. yüzyılda yaşadığı kavramsal evrime bakıldığında siyasetin egemenlerin başka devletlerin egemenleriyle yürüttüğü ilişkileri anlatan bir kavram olmaktan çıktığı, günümüzde yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkileri anlatan *idare* kavramına benzer bir biçimde anlaşıldığı, sonrasında da, çelişkili gibi gelse de, siyasallaşarak günümüzdeki anlamını kazandığı görülür.

Beynelmîlel ya da milletlerarasî sözcüklerinin türetildiği *millet* kavramının da *siyaset* kavramının 20. yüzyılda izlediği yörüngeye benzer bir değişim çizgisi geçirdiği görülür. Ortadoğu coğrafyasında tarihsel olarak taşıdığı "dini cemaat" anlamını önemli ölçüde yitiren bu kavram da 20. yüzyılın ortasında dinsel içeriğinden sıyrılarak siyasallaşır. 1930'lu yılların başında *millet* yerine *ulus* kavramının konulması, tarihsel anlamını yitirmiş kavramın üzerine yeni bir giysi geçirmek gibi gözüксе de *millet* kavramı bu evrede farklı siyasal koşullar altında kendine özgü anlamlar kazanarak yeniden siyasallaşır. *Millet* ve türevleri, siyasal yaşamın dinsel önermeler doğrultusunda yapılandırılması gerektiğini ileri süren çevreler tarafından kullanılırken, *ulus* siyasal toplumun dinsel kimliğinden arınmış bireylerden oluşması gerektiğini öneren çevrelerin simgesel bir kavramına dönüşür. Türkiye'nin kendisini dünya siyasetinde yeniden konumlandırması gerektiğini ileri süren bu çevreler, 1960'lı yılların ikinci yarısında *millet* yerine *ulus* ve türevi sözcükleri, dolayısıyla *milletlerarasî* yerine *uluslararası* kavramını kullanmaya başlar. 1970'li yıllara gelindiğinde *millî menfaat* ve *ulusal çıkar* farklı siyasal ve ideolojik eğilimlere gönderme yapan kavramlar olarak bilinir ve kullanılır. İzleyen onyıllar boyunca *millî* bir yandan devlet dilinin vazgeçilmezlerinden birisi olmayı sürdürürken, muhafazakâr çevrelerin de alâmet-i farikası olur.

Gelgelelim, *ulus-millet* karşıtlığına yol açan siyasal çekişmeden fazlaca etkilenmeyen *uluslararası* kavramı kendine özgü bir yaşam alanı açar; sonunda *ulus* kavramına tepki duyan çevrelerce bile benimsenir. Uluslararası sözcüğünün bir sosyal bilimler disiplininin adlandırılmasında kullanılması, Türkiye'de siyasal değişimin yarattığı bir sonuç olarak görülebileceği gibi, belki de hiçbir zaman çözümlenemeyeceğimiz karmaşıklıkta bilişsel etkilerin yol açtığı bir durum olarak da yorumlanabilir. Bu duruma belki de Uİ disiplininin kavramsal tarihinde her nasılsa göz ardı edilen ya da yeterince ilgi görmeyen *arasındalık* kavramı üzerine düşünerek açıklık kazandırabiliriz.